

**Pelištejská keramika, architektura a kult
pod vlivem Egeidy a Levanty**

David Rafael Moulis

Katedra Starého zákona

Evangelická teologická fakulta, Universita Karlova, Praha

Abstract

The collapse of a number of state systems at the end of the Late Bronze Age sparked the movement the “Sea People” from the Mediterranean to its eastern part where Canaan was located. The Philistines took advantage of the weakness of their newly acquired area and they established five major cities, a port and a village settlement. In many respects, these well urban-planned cities reflected the original Mycenaean or Cypriot traditions. For example, in cult (the four-horned altars), epigraphic inscriptions, pottery, libation vessels and figurines called “Ashdod” figurines. The Philistines followed these customs, but at the same time they were influenced by the neighbors (Egyptians and Assyrians), locals (Canaanites and Judahites), and vice versa.

Úvod

Dnes už s jistotou známe místo, odkud přišli Pelištejci, představitelé jedné ze skupiny tzv. Mořských národů. Díky archeologii a moderním vědám, jako je genetika, můžeme dohledat jejich původní domovinu v oblasti Egejského moře, odkud na konci pozdní doby bronzové přinesli mnohé kulturní tradice do jižní Levanty a jiné cizí prvky naopak přejali a začlenili do své kultury, čímž vzniká unikátní prostředí, jehož významnou součástí byl kultický život. Tyto události by se s největší pravděpodobností neodehrály, nebýt změn ke konci doby bronzové, kdy se do pohybu daly středomořské národy, padla Chetitská říše, byl zničen Ugarit, nebo se dokonce zhroutil celý systém kanaánských městských států.

12. století př. Kr. a Pelešet

V průběhu 13. století př. Kr. se v pomyslném kruhu kolem Středomoří odehrály podstatné změny, které se dotkly Egypta, Levanty a Egeidy. Toto mělo dopad i na mezinárodní obchod a kulturní kontakty, které byly budovány po generace mezi jednotlivými státy. Důkazem toho nám jest proslulý archiv z Tell el-Amarny překypující diplomatickou korespondencí mezi vládci 14. století př. Kr. Z dopisů na hliněných tabulkách se podrobně dočítáme o vzájemných darech a diplomatických sňatcích, stejně jako o vztazích, které mezi sebou měli panovníci Egypta a Blízkého východu. Část obchodních a diplomatických cest v pozdní době bronzové zajisté vedla i přes Egeidu, kde si s největší pravděpodobností námořníci a místní lidé vyměňovali myšlenky, znalosti, zkušenosti a zboží.¹ Proč jsou tyto mezinárodní styky důležité, si vysvětlíme později, kdy bude věnován prostor například rohatým obětním oltářům. Když se posuneme o jedno století kupředu, do 13. století př. Kr., a do Kanaánu, zjistíme, že se jedná

¹Cline 2019, 91.

o období, kdy se tomto území vyskytují lokální obyvatelé – Kanaánci, Egyptané, kteří zde po staletí mají nadvládu, ale doložení jsou zde již i Izraelci a pro nás v tuto chvíli důležití Pelištejci, kteří sem pronikají, snad i díky tomu, že egyptská 20. dynastie už neměla natolik silnou kontrolu nad Kanaánem, jako dříve. O přítomnosti Izraelců nás zpravuje tzv. Izraelská stéla egyptského krále Merenptaha z roku 1207 př. Kr. Jedná se o vůbec první užití tohoto termínu, ale nikoliv ve smyslu státu, nýbrž jako lidu, jehož sémě mělo být podle textu Egyptany zničeno. Co se týká Pelištejců, musíme se podívat na to, kdo vlastně jsou. Obecně je známo, že byli součástí Mořských národů, které se daly do pohybu na konci doby bronzové a dobývaly či obsazovaly nová území. O bitvách, které se měly odehrát na zemi i na souši, se lze dozvědět více z reliéfů v egyptském zádušním chrámu Ramesse III. v Medínit Habu. Objevuje se tam slovo Pelištejci (Pelešet), které nesou také další texty z 12. století př. Kr., totiž z doby, kdy vládl Ramesse III., a také po jeho smrti. Pelištejci jsou zmíněni mezi egyptskými nepřáteli, kteří byli údajně poraženi.² Nakolik jsou texty součástí obyčejné propagandy Ramesse III. směrem k Egyptanům, či zda popisují skutečné vítězství, je stále otázkou k debatě. Zmiňovaný neúspěch se týká pouze delty Nilu a jejího okolí. Pro tento článek je však důležité, že archeologové potvrdili pelištejské osídlení na několika místech tehdejšího Kanaánu. Dokládá ho nalezená specifická keramika, která se podobá té středomořské, z řeckých Mykén. Základní informace o Pelištejcích pocházejí rovněž z epigrafických památek známých jako *Rétorická stéla* z Dér el-Medíny, *Harrisův papyrus I*, či *Amenemopovo onomastikum*, v němž se hovoří o pelištejských městech Aškelón, Ašdód a Gaza.³

² Cline 2019, 26, 28, 31 a Mazar 2007, 578.

³ Mynářová et al. 2011, 310–311.

Pelištejská keramika

Označení „*pelíštejská keramika*“ pochází až z počátku 20. století a znamená totéž, co později „*pelíštejské bichromatické nádoby*“, které byly lokálně vyráběnou keramikou, jež navazuje na tradici mykénské keramiky. Její kořeny byly pravděpodobně z Kypru, odkud se přes Mykény dostala do oblasti Kanaánu.⁴ Pelištejská keramika je rozdělována do tří skupin: **Pelištea 1** (dříve *Mycenaean IIIc:1*) je monochromatickou malovanou keramikou z 1. poloviny 12. stol. př. Kr., která se objevuje na lokalitách v jižní pobřežní planině Kanaánu. Výskyt je možné vymezit městy Aškelón, Ašdód, Ekrón a Gat. **Pelištea 2** (*bichromatická keramika*) se vyvinula z předchozího typu, a navíc reflektuje egejské, kanaánské, kyperské a egyptské rysy, jímž dominují egejské prvky. Její distribuce je doložena i z míst Tell el-Far‘ah, Tel Mor, Azor, Tel Qasile, Gezer, Timna a Bét Šemeš. Pelištea 1 a 2 se ojediněle vyskytuje v Negevu, na centrální vysočině a na Severní pobřežní planině, v Galilei, v Jezreelském a Jordánském údolí. Postupně mizí ve 2. polovině 11. století př. Kr. Do této skupiny se řadí artefakty známé jako *Ašdódy*. Jsou to terakotové sošky sedící ženy, postele či židle s opěradlem ve tvaru stylizované lidské tváře, s dlouhým krkem a malými prsy. Název figurek je odvozen podle nálezu nejznámější sošky z 11. století př. Kr. z města Ašdód, zdobené červenou a černou barvou na bílém podkladu. Termín je dnes užíván i pro další poloantropomorfní sošky, vyskytující se až do doby železné II, a to nejčastěji v běžných obydlích, jako součást domácího kultu.⁵ Sošky jsou primárně schematickým vyobrazením ženského idolu, trůnu či obětního stolku současně. *Ašdódy* se vyskytují od konce 12. století př. Kr., a to výhradně v pelištejských městech (Ašdód, Aškelón, Ekrón, Gat a Tel Qasile). Původ předmětu je možné dohledat u mykénských sedících ženských sošek, avšak místní provedení Ašdód odráží též kanaánské tradice.⁶ **Pelištea 3** (dříve *degradovaná pelištejská*

⁴ Dothan a Zuckerman 2015, 307.

⁵ Bergoffen 2018, 283.

⁶ Ben-Shlomo 2019, 14.

keramika) z 11. a první poloviny 10. století př. Kr. je charakteristická tím, že u ní došlo ke sloučení pelištejské a lokální keramiky z izraelské Jižní pobřežní planiny, pro niž je typická ručně leštěná keramika s červeným povlakem.⁷ Omezený výskyt této třetí skupiny keramiky v hlavních pelištejských městech trval zhruba jednu generaci a dokládá to, že nedocházelo k žádnému významnému kulturnímu kontaktu s okolím. Dokládá to, že Pelištejci byli částečně v kulturní izolaci, což potvrzuje absence kanaánských nádob zvaných v angličtině „*collared-rim jars*“ s výrazným límcem u jejího okraje. Tento typ byl běžný od povodí potoka Jarkon na severu až k hranici mezi Šefelou a Judskými horami. V Pelištee a v Negevu se nevyskytuje, uvnitř Šefely je jejich nálezy v době železné I velmi vzácný.⁸ Lokálně vyráběná keramika egejského typu nebyla v počátcích pelištejské imigrace určena k obchodu, ale měla sloužit ke každodennímu životu nově příchozím obyvatelům, kteří ji znali z původní domoviny. Rozdílné dekorování keramiky je patrné na nálezech nádob z Ašdódu a Ekrónu (Pelištea 1) a odkazují k různým tradicím či školám jednotlivých hrncířů.

Zajímavou samostatnou skupinou keramických kultických předmětů jsou úlitbové nádoby různých zvířecích tvarů (např. ptáků, ježků, skotu). Vyskytují se jak v domácnostech, tak i v chrámech, kde sloužily k náboženským rituálům. Navazují na mykénské *askos*, což byly zploštělé nádoby se specifickým hrdlem pro nalévání. Byly v nich uchovávány drahé tekutiny jako parfémy či oleje. *Askos* z rané Pelištey doby železné sloužící k úlitbám patří do skupiny *Pelištea 1*. Tvar, motivy a technika dekorování je společná s předměty v Egeidě a na Kypru. Několik nálezů ze skupiny *Pelištea 2* pochází ze soukromých domů v Ekrónu a Ašdódu. V pelištejských městech byly nalezeny nádoby ve tvaru skotu a koňovitých s naloženými zásobnicemi, což znovu odráží kanaánskou tradici. Pro stejnou oblast jsou typické úlitbové keramické duté válce tvořící uzavřený kruh s několika otvory a malými zoomorfními či rostlinnými vázami – *kernoi*. Připomínají

⁷ Dothan a Zuckerman 2015, 71–72.

⁸ Mazar 2007, 577.

keramický věnec s ozdobami. V Izraeli se objevují na přelomu doby železné I a II a později se stávají oblíbené Pelištejci, kteří je vzácně užívají v chrámech (Tel Qasile, Nachal Patiš).⁹ Třetím typem úlitbových nádob jsou vázy ve tvaru granátového jablka, které též bylo motivem používaným v Levantě a Kanaánu a postupně proniklo do pelištejského domácího (Ekrón, Ašdód) i oficiálního kultu (Tel Qasile).¹⁰

Nyní víme, že se Pelištejci při výrobě keramiky nechali inspirovat řeckou keramikou typickou pro Mykény. Pokud se chceme dozvědět ještě více, musíme se vrátit k nástěnným vyobrazením v Medínit Habu, kde jsou v bitvách vidět válečné skupiny, se kterými Egypťané bojují. Mají různé oblečení, různé účesy i pokrývky hlavy. V zádušním chrámu se píše, že sjednocené cizí země tvořili: Pelešet, Ceker, Šakalaš, Danuna a Vešeš. V jiném textu je navíc ještě zmíněna Šerdana. S jistotou se podařilo identifikovat jen Pelešet s Pelištejci. U ostatních můžeme odhadovat na základě podoby s místními jmény, že například Šerdana mohla být Sardinie a Šakalaš Sicílie.¹¹ Některé názvy jsou známy už z amarnské korespondence ze 14. století př. Kr. Šerdan byli žoldnéři v egyptské armádě, Šakalaš byli společně s dalšími označeni jako „lidé z moře“.¹²

K rozluštění původu Pelištejců přispěl nález z roku 2016 z přístavního města Aškelón, kde byl objeven hřbitov s více než dvěma sty hroby. Toto město bylo osídleno Pelištejci mezi 12. a 7. stol. př. Kr. Za účelem získání genetické informace bylo odebráno celkem deset vzorků z lidských ostatků datovaných do doby bronzové a železné. Laboratorní výsledky ukázaly, že vzorky z pozdní doby bronzové odrážejí spíše lokální levantské geny, ale z počátku doby železné obsahují geny typické pro Evropany, které už zase nejsou detekovatelné

⁹ Ben-Shlomo 2019, 15.

¹⁰ Ben-Shlomo 2019, 15.

¹¹ Cline 2019, 23–24.

¹² Mazar 2009, 302.

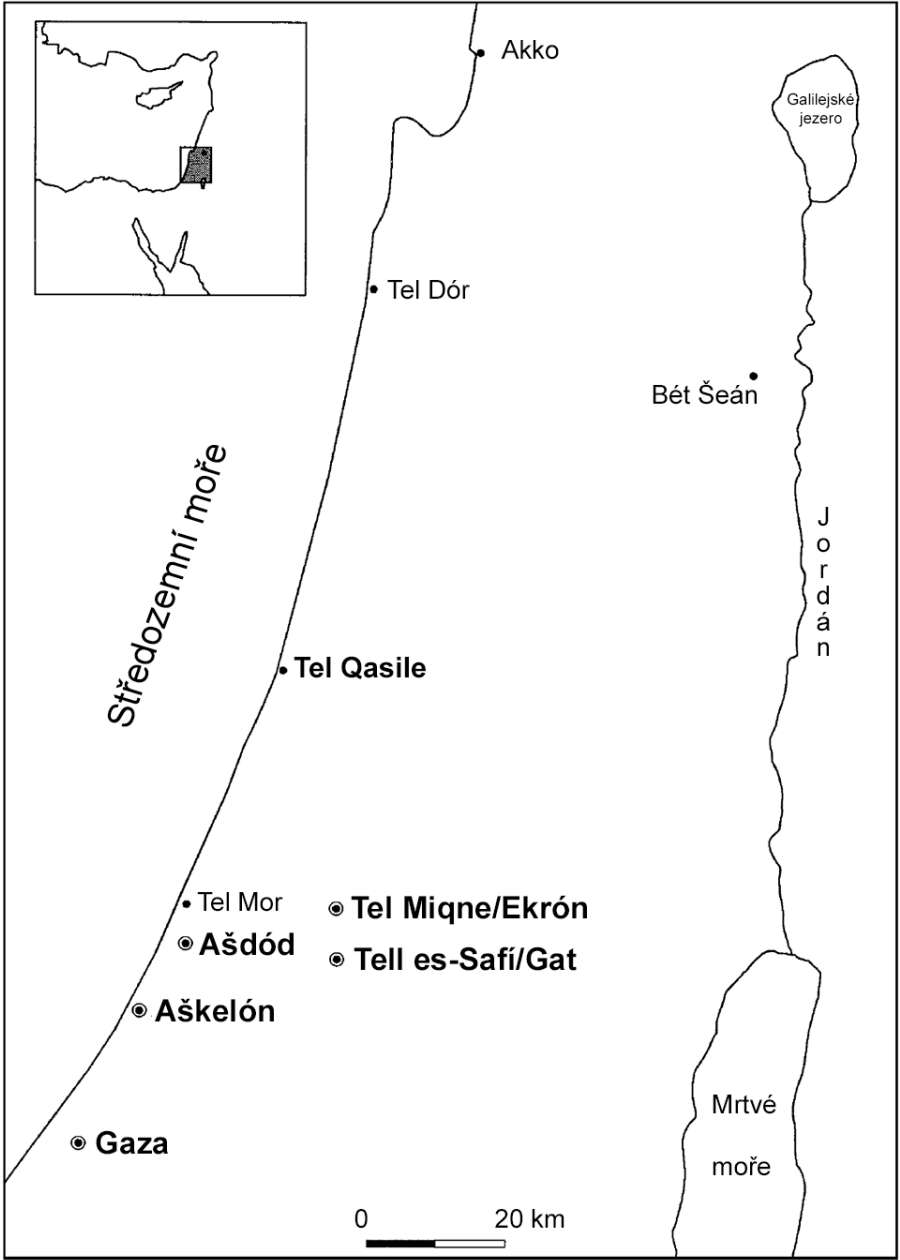
v pozdní době železné. Díky tomu máme potvrzeno, že noví obyvatelé Aškelónu na přelomu doby bronzové a železné měli své kořeny v jižní Evropě.¹³ To by znamenalo, že původní domovinou Pelištejců skutečně byla Evropa, což máme poprvé doloženo i geneticky, neboť do této chvíle nebyly takovéto vzorky k dispozici.

Z výsledků archeologického bádání víme, že Pelištejci nejprve obsadili pobřežní planinu a až později se jim podařilo osídlit stávající města Šefely. Důsledkem tohoto procesu vznikla pelištejská pentapole (viz mapa na následující straně). Jejich vojenské posádky měly být podle biblické zprávy přítomny v Betlémě (2Sam 23,14), Gibeonu (1Sam 10,5), Bet Šeanu (2Sam 21,2), Gibeat-Elohimu (1Sam 10,5) a Jeruzalémě (2Sam 5,6–9). Toto literární tvrzení však není doloženo archeologickými doklady. K procesu pronikání a usazení Pelištejců v jižní Levantě existují různé hypotézy. Například Niesiołowski-Spanò navrhuje následující rozdělení do pěti fází:

Počátky (cca 1170 – cca 1100): příchod prvních přistěhovalců a jejich usazení v omezené oblasti, které si vyžadovalo navázání úzkých vztahů s místními. Do kanaánské kultury se dostaly některé pelištejské prvky. **Expanze** (cca 1100–925): Pelištejci expandují a politicky i vojensky ovládají téměř celou Palestinu. Tažení egyptského krále Šíšaka tuto nadvládu ukončilo. **Stagnace** (925 – cca 725): pelištejská přítomnost je omezena pouze v pentapoli; na severu se objevuje nový státní útvar – Izraelské království. **Obnova** (cca 725 – cca 640/630): důsledkem pax Assyriaca pelištejská města znovu prosperují, tentokrát pod asyrskou ochranou. Tato sídla přijala asyrský systém a ekonomicky ovládají Judsko. **Konec** (cca 640/630–600): Asyřané se stahují z oblasti a zároveň končí egyptská přítomnost v Palestině, což vede k úpadku postavení Pelištejců.¹⁴

¹³ Feldman et al. 2019, 1–2.

¹⁴ Niesiołowski-Spanò 2014, 94.

Pelištejci do Kanaánu přivezli nejen materiální kultury, ale také původní lineární písmo, jež se podobalo kypro-mínojskému písmu, jež doposud nebylo rozluštěno. V průběhu 8. a 7. století př. Kr. ho nahradili alfabetickým písmem užívaným v Kanaánu, což potvrzují místní epigrafické památky v semitském jazyce.¹⁵ V původním pelištejském jazyce se dochovaly dva krátké texty na pečetích z Ašdódu, jedna tabulka z Afeku a nápisy z Aškelónu. Z pelištejských textů, ale už v semitském písmu se dochoval dedikační nápis z chrámu v Ekrónu, který zmiňuje vládce jména Akajus (biblický Akíš), syna krále Padího. Ze stejné lokality pochází drobnější texty napsané inkoustem na keramice. Jejich charakter je buď votivní, nebo označují původní surovinu, kterou nádoby obsahovaly.¹⁶

Urbanismus a chrámy pelištejských měst

Již bylo naznačeno, že v průběhu 17.–13. století př. Kr. probíhala důležitá výměna darů mezi Egyptem a Blízkým východem, a to i skrze Egeidu. Toto se ale týkalo rovněž lékařů, řemeslníků a umělců, které si mocnosti posílaly. Proto je možné nalézt paralely například mezi architekturou Egypta, Anatólie, Kanaánu a Egeidou.¹⁷ Pelištejská kultura se neobjevila v Kanaánu ze dne na den, ale začala do těchto míst pronikat již na konci 13. století př. Kr. a dále se rozvíjela ve 12. století př. Kr. Protože se materiální doklady v pozdní době bronzové objevují jen zřídka, Mořské národy jsou chápány jako pirátské skupiny. Maeir definuje na základě více než dvacetiletého výzkumu lokality Tell es-Safí/Gat pelištejskou kulturu jako zcela samostatnou a novou, která je do jisté míry odlišná od původní, avšak nesoucí si dávnou vzpomínku. To znamená, že tuto kulturu nelze jednoduše označit jako čistě středomořskou, ale jedná se o soubor složený z prvků několika kultur, včetně kanaánské.¹⁸

¹⁵ Niesiołowski-Spanò 2014, 92.

¹⁶ Mynářová et al. 2013, 313–314.

¹⁷ Cline 2019, 92.

¹⁸ Maeir 2019, 151–153.

Pro pelištejská města je typická vysoká úroveň urbanismu. Jako příklad může posloužit významná lokalita Tel Miqne/Ekrón, která ležela mimo jakékoliv obchodní stezky, což vylučuje, že by místo bylo strategickým bodem. Přesto zde na malém osídlení z pozdní doby bronzové vzniklo velké opevněné pelištejské město, a ne vesnice, jak by se možná v první fázi očekávalo. Větší prioritou pro starověké obyvatele byla úrodná půda v okolí města než poloha u významné obchodní sítě. Z archeologických výzkumů dalších měst pentapole lze hovořit o promyšleném urbanismu, a tudíž je možné za Pelištejci vidět egejské pokračovatele městského stylu života, jak byli zvyklí před příchodem do jižní Levanty.¹⁹

Pokud bychom hledali paralely mezi Kanaánci a Pelištejci, je možné využít sakrální architektury. Na území jižní Levanty je doložena existence celkem pěti pelištejských hlavních měst: Ašdód, Aškelón, Gaza, Gat a Ekrón a kromě nich také pelištejský přístav Tel Qasile v dnešním Tel Avivu, kde byly nalezeny chrámy z doby železné I, podobně jako v malé vesnické lokalitě Nachal Patiš. V tradičním rodišti Goliáše, v Gatu, byla odkryta svatyně z doby železné IIa, pod níž byly objeveny pozůstatky z doby železné I, možného staršího chrámu. Podle řady badatelů hlavní pelištejský chrám v některém z měst pentapole stále čeká na své odkrytí.²⁰ My v otázce podoby svatostánků můžeme čerpat z dosud publikovaných archeologických nálezů.

Použitý stavební styl chrámu v Tel Qasile z vrstev XII–X odráží podobu svatyní charakteristickou od pozdní doby bronzové II až doby železné I v Kanaánu. Objeveny byly například v Bét Šeánu či Lakíši a byla pro ně typická vyvýšená cela. Navíc, vchod do chrámu nevedl z veřejného prostoru přímo. Tyto prvky jsou znakem kanaánského vlivu, který přejali Pelištejci.²¹ Klíčovými nálezy uvnitř svatyně v Tel Qasile je pelištejská bichromatická keramika (Pelištea 2), především

¹⁹ Mazar 2007, 579.

²⁰ Ben-Shlomo 2019, 3.

²¹ Ben-Shlomo 2019, 5.

antropomorfní a zoomorfní úlitbové nádoby. Jejich technické provedení není v souladu s tím, co by bylo typické v egejské oblasti, ba naopak také odráží jisté společné prvky s kanaánskou kulturou.²² V Nachal Patis (vrstvy XI–X) v Negevu byla odkryta ještě jedna pelištejská svatyně. V mnohém se podobá předchozímu chrámu s tím rozdílem, že tento byl vystavěn do tvaru písmene „L“. V cele byla kromě tradičních předmětů, jako je maceva, kultické vázy nebo kultické podstavce, odkryta zdobená konvice se zabudovaným sítkem pozdně pelištejského stylu.²³ Architektura svatyně i velká část jejího vybavení je kanaánského původu. Výjimka platí pro keramické podstavce se zoomorfními, antropomorfními a florálními motivy (Pelištea 2), jejichž provedení a dekorace odkazují na kyperskou tradici, kterou ale pouze imitují a zároveň obsahují prvky známé z Egypta a Kanaánu.

Ještě více informací o architektuře pelištejských svatyní nabízí lokalita Ekrón, v níž byly nalezeny dva chrámy z doby železné II. Monumentální chrámový komplex (č. 650) ze 7. století př. Kr. s přídatnou chrámovou budovou (č. 654) stával v místech, kde žila místní elita. Komplex č. 650 je v Levantě z hlediska architektury ojedinělý, neboť byl inspirován novoasyrským stylem. Pro něj je typické velké nádvoří (zde bylo ve východním křídle), podlouhlý trůnní nebo recepční sál uprostřed a (západní) křídlo s chrámem. Místnost pro trůn sloužila jako předěl a zároveň jako spojnice mezi vnějším světem a posvátným prostorem, do kterého se vstupovalo po několika schodech. Navíc je tento unikátní obdélníkový chrám tvořen dvěma řadami sloupů, což pro změnu odráží fénický styl doložený kupřikladu i na Kypru.²⁴ V cele chrámu byl na monumentálním vápencovém bloku objeven královský nápis, díky němuž se lze dozvědět více o založení stavby a jejím fungování. V textu se mimo jiné dočítáme, že chrám nechal postavit nám již známý Ikausu/Akajus/Akíš, syn Padího

²² Mazar 1980, 101–112.

²³ Nahshoni a Ziffer 2010, 543–544.

²⁴ Gittin 2003, 283–284 a Ben-Shlomo 2019, 7.

pro Ptgyh, jeho paní.²⁵ Gitin uvádí, že text vykazuje pelištejský, respektive egejský vliv s ne-semitským jménem místního vládce. Ikausu je podle něj ekvivalentem slova Achájec čili Řek. Také jméno bohyně Ptgyh není semitského původu a Gitin navrhuje hledání souvislosti s Pýthiemi v Delfách, kde byl chrám bohyně země Gaii, mykénské bohyně matky.²⁶ Obě vlastní jména odkazují k egejskému původu Pelištejců, kteří v tomto případě na své kořeny nezapomněli i několik staletí po usazení v Kanaánu, nebo se tak stalo pod vlivem vzkvétajícího mezinárodního obchodu a kulturní interakcí mezi Pelištejci a jejich původní domovinou v 7. stol. př. Kr. Druhý, poněkud kratší dedikační nápis byl objeven na stěně zásobnice v místnosti v jižní části chrámu. Obsahuje pouze pár slov, o to důležitějších: „*pro Baala a pro Padího*“, což znamená, že nádoba sloužila k odvodu poplatků ve stylu desátků a daně králi. Formulace je tradiční spíše pro asyrskou oblast.²⁷ Již zmíněný Padí je král známý z Bible i z asyrských dokumentů a Baal je západosemitské božstvo uctívané také Pelištejci. Další, už jen jednoslovné inkoustem napsané texty byly nalezeny na nádobách v chrámové budově č. 654. Mezi nimi je zmíněna další západosemitská/kanaánská bohyně Ašera (dosl. „*zasvěceno Ašeře*“), jež byla v Ekrónu uctívána. Poslední představený nápis určuje, že nádoba, respektive její obsah patřil ke svatyni („*Imkm*“), a současně je na ní hebrejské písmeno „*tet*“ a pod ním tři čárky, což uvádí třicet jednotek ve fénickém systému číslic. Tyto keramické předměty sloužily v rozvinutém kněžském systému, kde byly přinášeny obětiny a odváděny poplatky.²⁸

Také v pelištejském Gatu archeologové odkryli pozůstatky chrámu z doby železné I a pozdní doby železné II. Nejvíce kultických nálezů pochází z pozdější svatyně z vrstvy D3, která byla datována před rok 830 př. Kr., kdy bylo místo zničeno Chazaelem. Vedle sedmnácti

²⁵ Gittin, Dothan a Naveh 1997, 9–10.

²⁶ Ben-Shlomo 2019, 8.

²⁷ Gittin 2009, 288.

²⁸ Gittin 2003, 289.

votivních nádob byly skryty velké lastury mušlí, hojně užívané v kultu pozdní doby bronzové v Egeidě. Architektonická podoba chrámu oproti ekrónskému chrámu odráží lokální vliv. To znamená, že půdorys je podobný tzv. izraelskému domu o čtyřech místnostech, který je spojován s judskou či izraelskou kulturou v době železné. Budovu tvořilo nádvoří, tři podlouhlé místnosti a na ně kolmá místnost v zadní části, v níž byl odkryt dvourohý oltář z kamene, známý převážně z Kypru, ačkoliv jsou pro tuto oblast typické oltáře se čtyřmi rohy.²⁹

Rohaté oltáře

Prvek, jehož původ můžeme vysledovat v egejské oblasti a stal se součástí judského i izraelského kultu, jsou tzv. rohaté oltáře. V Ekrónu jich bylo odkryto celkem sedmnáct. Všechny měly čtyři rohy – myšleny výstupky. V chrámových budovách č. 652, 653 a 654 jich bylo nalezeno šest, zbylých devět pochází ze soukromých budov, kde se vyráběl olivový olej. Z kontextu nálezů vyplývá, že se oltáře užívaly jak v soukromém, pracovním tak i v kultickém prostoru.³⁰ Výskyt tohoto typu oltáře je nám znám z mnoha dalších pelištejských i nepelištejských měst. Můžeme je rozdělit podle velikosti a účelu na dva základní typy. První skupinou jsou velké obětní oltáře pro zápalné oběti a jsou spojovány s existencí svatyní (Beer Šeba, Tel Arad, Tel Moca a severoizraelský Tel Dan). Druhou skupinou jsou menší oltáře, na kterých se páčila především pryskyřice, a proto jsou nazývány kadidlovými oltáři.

Pokud začneme výčtem velkých obětních oltářů, začneme na území Judska, kde za zmínku stojí oltář z precizně opracovaných kvádrů z Beer Šeby. Ten byl v důsledku kultických změn v první polovině 8. století př. Kr. rozebrán a kameny byly znovu použity jako stavební materiál na několika místech. Jednotlivé kvádry byly archeology

²⁹ Ben-Shlomo 2019, 6.

³⁰ Gittin 2003, 290.

odkryty ve veřejných stavbách, jako byly stáje a skladiště. Nechal je zbudovat král Chizkijáš, zřejmě jako přípravu před hrozící asyrskou invazí. Oltář měl původně čtyři rohy a dodnes se nám dochovaly pouze tři. Čtvrtý roh musel být odstraněn, aby se dal kvádr použít jako vodorovný práh.³¹ Stylově podobný, nicméně výrazně větší samotný roh s rozměry cca 50 x 39 cm byl odkryt na severoizraelské lokalitě Tel Dan ve vrstvě datované do 9.–8. století př. Kr.³² I zde byl předmět použit sekundárně, což nemění nic na tom, že byl součástí monumentálního oltáře v kultickém komplexu starověkých obyvatel Tel Danu.³³ Na další severoizraelské lokalitě Megido byly též nalezeny samostatné rohy, které jsou si navzájem podobné. Jejich původní umístění nebylo nikdy rozluštěno, ale ležely poblíž prostoru č. 2081, jenž obsahoval i tzv. kultický roh³⁴ s řadou předmětů, jako byly kadidelnice, keramické nádoby a malé rohaté oltáře.³⁵ Zevit se domnívá, že jednotlivé rohy pocházely z jednoho až dvou velkých obětních oltářů pro krvavé oběti, které plnily svoji funkci na konci 10. století př. Kr.³⁶ Z území někdejšího Judského království máme doposud odkryté i dva nerohaté oltáře. Prvním je velký obětní oltář z nádvoří judského chrámu v Tel Aradu z 8. století př. Kr. Byl postaven z polních neopracovaných kamenů a neměl rohy. Podle archeologa Aharoniho není vyloučeno, že je původně mohl mít, ale nedochovaly se, protože byly vytvořeny z hlíny či jiného nestabilního materiálu.³⁷ Podobný oltář z polních kamenů byl odkryt nedávno na okraji Jeruzaléma na nádvoří před chrámem v Tel Moce. Svatyně zde byla založena kolem 10. stol. př. Kr.³⁸ Malé kadidlové oltáře, nebo jejich fragmenty pocházejí z nepelištejských lokalit Tel Arad, Tel Dan, Tel Gezer, Lakiš, Megido, Šekem, Šílo, ale také z Gatu,

³¹ Herzog 2010, 176.

³² Biran 1982, 139.

³³ Zevit 2001, 187.

³⁴ Myšlena část místnosti.

³⁵ Zevit 2001, 224–225.

³⁶ Zevit 2001, 306.

³⁷ Aharoni 1974, 2–3.

³⁸ Kisilevitz a Lipschits 2020, 40.

Ekrónu, či asyrského Ninive. Pouze v Aradu, podobně jako u velkého obětního oltáře, chybí rohy.³⁹

Podle pokynů v biblickém textu měly mít oltáře ve čtyřech úhlech rohy (Ex 27,1–2 a 30, 1–3), ale podle archeologie byly budovány v rámci judského kultu i oltáře bez rohů. Význam rohů v judském kultu zůstává zahalen tajemstvím, nicméně se objevují některé hypotézy, podle nichž mohly rohy sloužit k omráčení obětního zvířete, nebo měly výhradně kultický charakter. V knize Exodus se dočítáme, že rohy oltáře měly být navíc potřísněny krví obětiny (Ex 29,11–12). Popularitu rohů v judském a izraelském kultu dokládá silný cizí vliv, pro jehož pochopení je potřeba najít jeho skutečný původ, a to ve stejném regionu, odkud přišli Pelištejci.

Netradiční dvourohý kamenný pelištejský oltář z 9. století př. Kr. byl odkryt v Gatu, zatímco pro ty judské/izraelské jsou typické čtyři rohy. Vedoucí výzkumu lokality Tel Mikne/Ekrón Maeir tvrdí, že se jedná o unikátní nález, který pomáhá poodhalit pelištejskou kulturu v oblasti náboženských rituálů.⁴⁰ Motiv tzv. *posvátných rohů*, též *rohů posvěcení*, je známý již v mínojsko-mykénské a kyperské kultuře ve 20.–15. století př. Kr.⁴¹ Starší dvourohý oltář z pozdní doby bronzové pochází z Myrtou na Kypru. Tento je vnímán jako nejbližší paralela k oltáři z Gatu.⁴² Rohy se v mínojsko-mykénské kultuře objevují na keramice, freskách, pečetích a na palácových i sakrálních budovách. V mínojské kultuře jsou rohy zasvěcení užívány k označení důležitých vstupů, zatímco na Kypru a v jižní Levantě jsou spojeny s oltáři. Rohy mohly původně souviset s egyptskými náboženskými představami, v nichž hrál roli horizont, údolí a dvě hory (zastoupené dvěma rohy) na východě i západě. K tomu motivu bez pochyby patří i údolí (Nilu) a Slunce, jehož hlavním symbolem byl býk. Odtud mohl být motiv

³⁹ Biran 1974, 107.

⁴⁰ *Horned Philistine Altar Discovered at Gath* 2011.

⁴¹ Banou 2008, 27–29.

⁴² *Where Did the Philistines Come From?* 2018.

rohů převzat Mínojci a poté šířen i Mykéňany a dále Pelištejci do Levanty. Rohy zasvěcení měly jiný význam než rohy symbolizující býka, který byl hlavním obětním zvířetem Mínojců. Navzdory posvátnosti zvířete, ne všechny rohy na budovách odkazují k býčím rohům, ale může jít o označení místa ke konání posvátných rituálů.⁴³ Faktem, který nesmí být opomenut, je, že pouze malé množství pelišťských oltářů nese stopy po ohni. To by mohlo napovídat využívání rohů na malých kadidlových oltářích jako podstavců pro misky, do nichž se dávaly drobné obětiny, především kadidlo. Z toho důvodu je důležité rozlišovat, zda byly u konkrétních oltářů rohy funkčním prvkem nebo symbolickým.⁴⁴ Do jaké míry představují rohy importované do jižní Levanty, konkrétně na dvourohém oltáři z Gatu a potažmo dalších čtyřrohých oltářích z pelišťských, judských a izraelských míst hory s údolím, nebo Slunce a býka, zůstává stále nevyřešenou otázkou. Zmiňovaný dvourohý oltář z Gatu je nejstarším pelišťským oltářem, jaký byl doposud nalezen, a naznačuje další propojení Egeidy s Pelišteou. Vztah mezi dvourohým a čtyřrohým oltářem lze vysvětlit vyobrazením na několika mínojských oltářích, kde jsou dva páry rohů vedle sebe, nebo jeden pár rohů uvnitř druhého, což může být předobraz čtyřrohých judských/izraelských oltářů. Přesto je více než jasné, že provedení oltářů se čtyřmi rohy odráží spíše lokální judskou tradici a společně s pelišťskými rohatými oltáři potvrzují kontinuitu symbolu, avšak jeho přesný význam už není možné ze samotných nálezů vyčíst.

Závěrem

Archeologické doklady z posledních desetiletí nám pomáhají odkrýt původ kultury, která bývá označována pelišťskou. Ta má svá specifika a kořeny v Evropě, v oblasti Egejského moře, odkud se na přelomu 13. a 12. století postupně dostala do Levanty. Pelištejci, jejichž

⁴³ Banou 2008, 30–31.

⁴⁴ Hitchcock 2002, 233–235.

DNA byla nedávno rozluštno, si s sebou do Kanaánu přinesli bohaté zkušenosti, know how řemeslníků a vzpomínky. Na základě nalezené materiální kultury z oblasti dnešního Izraele lze tvrdit, že Pelištejci po celá staletí pamatovali na svoje tradice, ale zároveň byli ovlivněni kanaánskými, egyptskými a asyrskými prvky. Naopak je možné vidět jejich vliv například na judský/izraelský kult, kde se objevují na oltářích rohy typické pro mínojsko-mykénskou kulturu. Typická pelištejská keramika, jež je založena na mykénské tradici, někdy využívá lokálních kanaánských zoomorfních tvarů a motivů a dokládá četné kontakty mezi různými starověkými skupinami. Pelištejci byli velmi vyspělou skupinou, která měla rozvinutý urbanismus, propracovaný náboženský systém a vysokou kulturní úroveň se specifickými prvky, které se nám postupně daří odkrývat a lépe interpretovat.

Poděkování

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR 19-06582S Transformace kultu: Interakce a kontinuita v hraničních oblastech pozdního Kanaanu, Pelišteje, Izraele a Judska v době železné I–II C i za nimi.

Literatura

- Aharoni, Yohanan. 1974. „The Horned Altar of Beer-sheba.“ *Biblical Archaeologist* 37/1: 2–6.
- Banou, Emilia. 2008. „Minoan ‘Horns of Consecration’ Revisited: A Symbol of Sun Worship in Palatial and Post-Palatial Crete?“ *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 8/1: 27–47.
- Ben-Shlomo, David. 2019. „Philistine Cult and Religion According to Archaeological Evidence.“ *Religions* 10/74: 1–28.
- Biran, Avram. 1974. „An Israelite Horned Altar at Dan.“ *Biblical Archaeologist* 37/4: 106–107.
- Biran, Avraham. 1982. „Tel Dan, 1981.“ *Israel Exploration Journal* 32/2/3: 138–139.
- Cline, Eric H. 2019. 1177 př. Kr. Zhroucení civilizace a invaze mořských národů. Praha: Vyšehrad.
- Dothan, Trude a Alexander Zuckerman. 2015. „The Iron Age I: Philistia.“ In *The Ancient Pottery of Israel and its Neighbors from the Iron Age through the Hellenistic period*. Vol 1, vyd. Seymour Gitin, 71–96. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- Feldman, Michal, Daniel M. Master, Raffaella A. Bianco, Marta Burri, Philipp W. Stockhammer, Alissa Mittnik, Adam J. Aja, Choongwon Jeong a Johannes Krause. 2019. „Ancient DNA sheds light on the genetic origins of early Iron Age Philistines.“ in: *Science Advances* 5/7: 1–10.
- Garfinkel, Yosef. 2017. „Khirbet Qeiyafa in the Shephelah. Data and Interpretations.“ In *Khirbet Qeiyafa in the Shephelah: Papers Presented at a Colloquium of the Swiss Society for Ancient Near Eastern Studies Held at the University of Bern, September 6, 2014 (OBO 282)*, vyd. Silvia Shroer a Stefan Münzer, 5–59. Göttingen – Fribourg: Vandenhoeck & Ruprecht –Academic Press Fribourg.
- Gittin, Seymour. 2003. „Israelite and Philistine Cult and the Archaeological Record in Iron Age II. The ‚smoking gun‘ phenomenon.“ In *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age Through Roman*

- Palaestina*, vyd. William G. Dever a Seymour Gitin, 279–295. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Gittin, Seymour, Trude Dothan a Joseph Naveh. 1997. „A Royal Dedicatory Inscription from Ekron.“ *Israel Exploration Journal* 47/1–2: 1–16.
- Herzog, Ze'ev. 2010. „Perspectives on Southern Israel's Cult Centralization: Arad and Beer-sheba.“ In *One God, One Cult, One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives* (BZAW 405), vyd. Reinhard Gregor Kratz a Hermann Spieckermann, 169–199. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Hitchcock, Louise A. 2002. „Levantine Horned Altars: An Aegean Perspective on the Transformation of Socio-Religious Reproduction.“ In *Imagining Biblical Worlds*, vyd. David M. Gunn a Paula McNutt, 233–249. London, New York: Sheffield Academic Press.
- Kisilevitz, Shua a Oded Lipschits. 2020. „Another Temple in Judah! The Tale of Tel Moza.“ *Biblical Archaeology Review* 46/1: 40–49.
- Maeir, Aren M. 2019. „Philistine and Israelite Identities: Some Comparative Thoughts.“ *Die Welts des Orients* 49/2: 151–160.
- Mazar, Amihai. 1980. „Excavations at Tell Qasile. Part One. The Philistine Sanctuary: Architecture and Cult Objects.“ *Qedem* 12. Jerusalem: Hebrew University.
- Mazar, Amihai. 2007. „MYC IIIc in The Land Israel: Its Distribution, Date, and Significance.“ In *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. III*, vyd. Manfred Bietak a Ernst Czerny, 571–582. Wien: OAW, 571–582.
- Mazar, Amihai. 2009. *Archaeology of the Land of the Bible: 10.000–586 B.C.E.* New Haven and London: Yale University Press.
- Mynářová, Jana, Jan Dušek, Pavel Čech a Dalibor Antalík (eds.). 2013. *Písemnictví starého Předního východu*. Praha: Oikoymenth.
- Nahshoni, Pirhiya a Irit Ziffer. 2010. „Caphtor, the throne of his dwelling, Memphis, the land of his inheritance. The Pattern book of a Philistine offering stand from a shrine at Nahal Patish.“ *Ugarit Forschungen* 41: 543–80.

- Niesiołowski-Spanò, Łukasz. 2014. „The Philistines as intermediaries between the Aegean and the Near East.“ In *The Bible and Hellenism. Greek Influence on Jewish and Early Christian Literature*, vyd. Thomas L. Thompson a Philippe Wajdenbaum, 89–101. Durham: Acumen.
- Sharp, Casey, Chris McKinny a Itzhaq Shai. 2015. „The Late Bronze Age Figurines from Tel Burna.“ *Strata: Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 33: 61–75.
- Prosecký, Jiří, Blahoslav Hruška, Jana Součková a Klára Břeňová. 2003. *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. Praha: Libri.
- Zevit, Ziony. 2001. *The Religions of Ancient Israel: A synthesis of Paralytic Approaches*, Continuum. London, New York: Continuum.
- Bible*, Český ekumenický překlad, 18. 9. 2020. <http://biblenet.cz>
- Biblical Archaeology. 2011. „Horned Philistine Altar Discovered at Gath.“ 23. 4. 2020. <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/news/horned-philistine-altar-discovered-at-gath/>
- Biblical Archaeology. 2018. „Where Did the Philistines Come From?“ 1. 5. 2020. <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-artifacts/artifacts-and-the-bible/where-did-the-philistines-come-from/>